

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

مصنف

علامہ شری بن محمد السید الشریف الجونی قدس سرہ

ناشر: وسم بکدلو، نئی دہلی ۱۵۶۵ سوئی والاں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بدان که آدمی را قوتی است در آنکه منتقش می گردد در دو صورت اشیا چنانکه در آئینه
الحاقی تا بر لای تا نبش است و آنچه بر لای مطابقت گفته می نیست زیرا که موصوف این قاعده مخصوص عربی است

لیکن در آئینه حاصل نشود مگر صور محسوسات و در قوت مدر که انسانی حاصل شود محسوسات

و معقولات و محسوسات آنست که یکی از حواس پنجگانه که آن با صوره و شایسته و القو
باعتبار از این بعد منتزعت است یعنی قوتی که با بطل ۱۲

در است مدر که و معقول نیست که باینها مدر که نشود و هر صورتی که در قوت مدر که انسانی که آن را ذهن

یعنی هر آدمی باز بر آن صورت و تفریح و استشار در فصل آخر از فصول بیان حاجت در قول او که پس بر همه کس لازم است
که طریق نظر اد حکمت و فساد آنرا بشناسد آنچه موقوف بر حصول علم نسبت بهر آدمی بر حصول قوت مدر که نسبت نسبت بهر آدمی چنانکه
ظاهر است و آنرا چنانچه ظاهر شده علم صورت عمل باشد تنگی و اراده فرد منتشر ۱۲ است قوت بحسب لغت می تواند که مفسر باشد
یعنی توانا شدن که با تقوی بهر با و نامیده می شود می تواند که مشتق باشد و اشتقاق او از بر لای تا تقوی به باشد چرا که صیغه فعله
مشترک است میان هر دو با جمله قوت در لغت چیز نسبت که بسبب ممکن و اقتدار شود بر گردن کاری ۱۲ است بدان که
در حصول صور اشیا به نفس ناطقه محسوسات را اختلاف است بعد از اتفاق بر آن که مدر که جمیع اشیا خواه گلی یا جزئی خواه مجرد یا
مادی نفس ناطقه است و نسبت ادراک حواس از قبیل نسبت قطع بسبب نسبت بعضی بر آن رفتند که صورت اشیا مطلقا
در نفس ناطقه حاصل است بعضی بالذات بدون حصول کلیات و جزئیات مجرده و بعضی بواسطه حواس چون صور جزئیات جسمانی
چرا که مدر که اشیا مطلقا نفس ناطقه است پس اگر در صورتی که ادراک و علم و چهارت از او است در حواس حاصل شود
لازم آید که امری که ادراک علم بر دو قائم است مدر که و عالم نباشد و امری که ادراک و علم با و قائم نیست مدر که و عالم باشد
و این هر دو باطل است و مجبور بر آن رفته اند که صور کلیات و جزئیات مجرده در نفس ناطقه حاصل است و صورت جزئیات
جسمانی در حواس که آلات نفس ناطقه اند بمنزله الواح در کنار اطفال هذا خلاصه مافی الشرح ۱۲ است بدینجهت ظهور مشایق
این است که حصول صورت در آئینه و همی است و اخلاط حسن است و بحقیقت مرئی صورت جاری است که مقابل آئینه است

خوانند حاصل شود با تصور باشد یا تصدیق زیرا که آن صورت حاصله اگر صورت نسبت
 چیز نسبت به چیز باینجا چنانکه گوئی زید نویسنده است یا بسلب چنانکه گوئی زید نویسنده نیست
 آن صورت را تصدیق خوانند و اگر آن صورت حاصله غیر صورت نسبت مذکور است آن را
 تصور خوانند پس علم که عبارت از ادراک است منحصر شد در تصور و تصدیق فصل بعد ازین
 معلوم شود که نسبت چیز به چیز خواه بایجاب خواه بسلب بر سه وجه است یکی حملی چنانکه
 معلوم شد دوم اتصالی چنانکه گوئی اگر آفتاب بر آمده باشد روز باشد یا گوئی نیست چنین که
 اگر آفتاب آمده باشد شب شد سوم انفصالی چنانکه گوئی این عدو یا زنج باشد یا غیر یا گوئی نیست این شخص یا انسا باشد
 اما یعنی اگر تصور است تصدیق نیست و اگر تصدیق است تصور نیست تصدیق است اگر تصدیق نیست تصور

یا حیوان - پس ادراک نسبت حملی و اتصالی و انفصالی بایجاب یا بسلب تصدیق
یعنی مادی نسبت حملی و اتصالی بایجاب یا بسلب تصور باشد ۱۲

باشد و آن را حکم نیز خوانند و ادراک مادی اینها تصور باشد و چون تصدیق ادراک
آن را ^{علاوه}

نسبت چیز نیست بچیز بایجاب یا بسلب چنانچه است و از سه تصور یکی تصور منسوب الیه که

آن را محکوم علیه خوانند و دوم تصور منسوب که آنرا محکوم به خوانند سوم تصور نسبت بین ^{بین} که آن را

نسبت حکمیه خوانند مثلاً در تصدیق با آنکه زید قائم است یا چنانچه باشد از تصور زید که محکوم علیه
در چنان تصدیق با آن که زید قائم نیست ۱۳

است از تصور قائم که محکوم به است و از تصور نسبت میان زید و قائم که نسبت حکمیه است تا بعد

از ادراک آن نسبت بر وجه ایجاب یا بسلب حاصل شود - پس هر تصدیق موقوف باشد بر تصور
یعنی ادراک آن نسبت بر وجه ایجاب یا بسلب حاصل شود - پس هر تصدیق موقوف باشد بر تصور

محکوم علیه و تصور محکوم به تصور نسبت حکمیه لیکن هیچ کدام از این تصورات ثلثه نزد اهل تحقیق جز

تصدیق نیست فصل بدانکه تصور بر دو قسم است یکی آنکه در حصول او احتیاج

بنظری و فکری نباشد چون تصور حرارت و برو دت و سیاهی و سفیدی و مانند

آن و این قسم را تصور ضروری خوانند دوم آنکه در حصول او احتیاج باشد بنظری و فکری چون

تصور روح و ملک و جن و مانند آن و این قسم را تصور نظری خوانند و بر همین قیاس تصدیق

نیز بر دو قسم است یکی تصدیق ضروری که محتاج نباشد بنظری و فکری چون تصدیق بآنکه آفتاب

روشن است آتش گرم است دوم تصدیق نظری که محتاج باشد بنظری و فکری چون تصدیق بآن که

صالح عالم موجود است و عالم حادث است و غیر آن فصل تصور نظری را تصویری
 یعنی آفریننده ۱۲
 و تصدیق نظری را از تصدیق ضروری حاصل میتوان کرد بطریق نظر و فکر و آن

عبارت است از ترتیب تصورات یا تصدیقات حاصله بر وجهیکه ادا
 ضروری یا منتها بصورت و تصدیقات ضروری ۱۲
 کند بحصول تصویری یا تصدیقی که حاصل نبوده باشد چنانکه تصور حیوان را با
 یعنی تصور و تصدیق بهما ۱۲
 تصور ناطق جمع کنی و گوی حیوان ناطق از اینجا تصور انسان که حاصل نبوده باشد حاصل
 میشود چنانکه تصدیق بآنکه عالم متغیر است با تصدیق بآنکه هر چه متغیر است حادث است جمع کنی چنین گوی
 ۱۳ حادث است بحدوث ذاتی یعنی محتاج است در وجود بقاعلی یا بحدوث ذاتی یعنی مسبوق است وجود ابدی بر تقدیر

که عالم متغیرست و هر چه متغیرست حادث است از اینجا تصدیق بآنکه عالم حادث است
 حاصل شود **فصل** امتیاز آدمی از دیگر حیوانات بآنست که او مجهولات را از معلومات
 نظریه را از معلومات ضروری یا منتهی بضروریه ^{۱۲}ش
 بطریق نظر حاصل میتواند کرد بخلاف سایر حیوانات - پس بر همه کس لازم است که
 بر وجه ثواب ^{۱۲}ش
 طریق نظر و صحت و فساد آنرا بشناسند تا چون خواهند که هر مجهول تصوی یا تصدیقی را از معلومات
 تصوریه یا تصدیقیه بر وجه صواب حاصل کنند توانند کرد و کسانی که من عند الله مؤید باشند
 بتبادر از کلمه یائے بسبب است و تبادر بسبب طبیعت خلافیست ^{۱۲}ش
 بنفوس قدسیه ایشان در دانستن چیزها محتاج بنظر نباشند **فصل** بدانکه در عرف علمای این فن
 این تصورات در مرتبه اول است و این تصورات در مرتبه دوم است و این تصورات در مرتبه سوم است
 آن تصورات مرتبه را که متصل شوند بتصور دیگر معروف و قول شارح خوانند و آن
 تصدیقات مرتبه را که متصل شوند بتصدیق دیگر حجت و دلیل خوانند

پس مقصود درین فن دانستن معرف و حجت است و شکی نیست که معرف و حجت فی الحقیقت

معانی است نه الفاظ مثلاً معرف انسان معنی حیوان ناطق است لفظ آں و حجت حدیث عالم معنی

دو مایه صدق بشی ۱۲

قضایا مذکوره است نه الفاظ آں پس صاحب این فن را بالذات احتیاج بالفاظ نیست

ای صاحب

الفاظ

بحث کتب

از الفاظ ۱۳

لیکن چون تفهیم و تفهیم معانی بالفاظ و عبارت است ازین جهت واجب شد بروی که نظر کند در

یعنی بر صاحب این فن ۱۲

یعنی فائده ۱۳

حال الفاظ باعتبار دلالت او بر معنی فصل دلالت بودن شئی است بحیثیتی که از علم بودی لازم آید

علم بشی دیگر و آن شئی اول را دال گویند و ثانی را مدلول و وضع تخصیص شئی است بشی دیگر چه بسکه

از علم بشی اول حاصل شود علم بشی ثانی پس وضع سببی است از استیاد دلالت و اقسام دلالت بحکم

و در میان هر دو نسبت عام و خاص مطلق است ۱۴

اتباع ۱۵

استقرار بر قسم است اول دلالت و ضمیمه را که وضع را در و مدخل است آن در الفاظ باشد

ای جعل جاعل را مدخل در و است ۱۶

و تقدیر دلیل آن که مقصود یا معرفت درین فن موصل بتصور و موصل بتصدیق است و هر موصل بتصدیق حجت است

چون دلالت لفظ زید بر ذات وی و در غیر الفاظ باشد چون دلالت خطوط و عقود و

اینها را در ادوات

که آن ماهیت انسانیه مع تشخیص است

اشارات و نصب بر معانی که از ایشان مفهوم گردد دوم دلالت عقلیه که بمقتضائے

بفهمین جمع نسبت و بی ماضی معرفه الطریق ۱۲

عقل است و این نیز در الفاظ باشد چون دلالت لفظ دیز که مسموع باشد از ورائی

مقلوب زید ۱۲

لے اقتضائے عقل را در آن دخل است ۱۲

جدار بر وجود لافظ و در غیر الفاظ چون دلالت مصنوع بر صانع سوم دلالت طبیعی

بالکسر دیوار جدر بفهمین جمع ۱۲

که بمقتضائے طبع باشد و این در الفاظ یافته شود چون دلالت اُح اُح بر درو

لے اقتضائے طبع را در آن دخل بود ۱۲

سینه و در غیر الفاظ باشد چون دلالت حمیت بر خجل و صفت بر و جل فصل پنجم

ازدی بکسر جیم تر سنده شمرنده ۱۲

کُرفی ۱۲

از دلالت معتبرست دلالت لفظیه وضعیهست زیرا که فائده و استفاده معانی معناد

عادت کرده شده ۱۲

درین ما ۱۲

باین طریق است و این دلالت منحصرت در مطابقت و تضمن التزام و مطابقت دلالت

لفظ است بر تمام معنی موضوع له خود از آن جهت که تمام معنی موضوع له اوست
 چون دلالت لفظ انسان بر معنی حیوان ناطق و تفهمن دلالت لفظ است بر جز معنی
 موضوع له خود از آن جهت که جز معنی موضوع له اوست چوں دلالت لفظ انسان بر معنی
 حیوان تنها و یا بر معنی ناطق تنها و التزام دلالت لفظ است بر معنی خارج لازم موضوع له خود
 از آن جهت که آن خارج لازم موضوع له اوست چوں دلالت لفظ انسان بر معنی قابل علم و صنعت
 کتابت فصل پوشیده نیست که لفظ بر تمام موضوع له خود بجز وضع دلالت کند بر جز موضوع
 بواسطه آنکه فهم کل بی فهم جز ممکن نیست لیکن دلالت لفظ بر خارج معنی موضوع له

خود محتاج ست لزوم آن خارج معنی موضوع له خود در ذہن بایں معنی کہ آن خارج
عقل و عرفاً ۱۲

بحیثیۃ باشد کہ ہر گاہ موضوع له در ذہن حاصل شود آن خارج نیز حاصل شود اگر ایں چنینی

نہ باشد آن لفظ را بروے دلالت کلی دائمی نباشد و پیش اصحاب ایں فن دلالت کلی دائمی معتبر
ای متفقین ۱۱

است و اما پیش علمائے اصول و بیان دلالت فی الجملہ کافی ست پس لزوم عقلی پیش ایشان
ای علم ۱۲ ای علم ۱۲

شرط نباشد بلکہ لزوم فی الجملہ بسند است فصل ہر گاہ کہ موضوع له لفظ بسیط باشد و اورا

لازم ذہنی نباشد آنجا دلالت مطابقت باشد بے تضمن التزام لیکن دلالت تضمن التزام
بند ۱۲ بند ۱۲

بی مطابقت صورت نہ بند و اگر موضوع له بسیط باشد اورا لازم ذہنی بود آنجا دلالت التزام
جہت بودن لازم ذہنی ۱۲

باشد بے تضمن و اگر موضوع له لفظ مرکب باشد اورا لازم ذہنی نباشد آنجا دلالت تضمن باشد

بی التزام فصل لفظ را چون در موضوع له خود استعمال کنند آنرا حقیقت خوانند
جهت نبودن لازم ذمینی ۱۲

چون در جز موضوع له یا در خارج وی استعمال کنند مجاز خوانند و اینجا احتیاج بقرینه
چنانکه در تضمن ۱۲ چنانکه در التزام ۱۲
باشد فصل لفظ را چون یک موضوع له باشد آنرا مفرد خوانند و اگر زیاده باشد آنرا

مشترک خوانند و در هر معنی محتاج بقرینه باشد چون لفظ عین و اگر دو لفظ این
که موضوع است برای چشم و

برای یک معنی موضوع باشد آنرا مترادفان خوانند چون انسان و بشر و اگر هر یکی
ذات و زانود غیره ای باشد معنی هر دو لفظ واحد ۱۲
برای آنکه مبانیست مفارقت است

را موضوع له دیگر باشد آنرا متباینان خوانند چون انسان و فرس
پس هر دو لفظ متقارقان در استعمال باشد ۱۲

فصل لفظ دال بر معنی مطابقت بر دو قسم است مفرد و مرکب مرکب آن باشد که

جزء لفظ وی دلالت کند بر جزء معنی مقصودی و دلالتش مقصود باشد چون رami الحجارة و مفرد

آن است که این چنین نباشد و این بر چهار قسم باشد یکی آنکه جزو ندارد چون همزة استفهام.

دوم آنکه جزو دارد و لیکن آن جزء دلالت بر جزء معنی ندارد اصلاً چون زید سوم آنکه

جزو دارد و آن جزء دلالت دارد بر معنی لیکن بر جزء معنی مقصود دلالت ندارد چون عبد الله

در حالت علمیت چهارم آنکه جزو دارد و آن جزء دلالت دارد بر جزء معنی مقصود لیکن آن دلالت مقصود

نباشد چون حیوان ناطق در حالتی که علم شخص انسان باشد فصل مفرد بر سه قسم است اسم و

کلمه و ادات زیرا که معنی لفظ مفرد اگر ناقص بود یعنی صلاحیت ندارد که محکوم علیه و محکوم به شود

آن را درین فن ادات خوانند و در نحو حرف و اگر معنی و س تمام است پس غالی ازا نیست که صفت دارد

که محکوم علیه شود یا نه اگر ندارد آنرا کلمه گویند و در نحو فعل و اگر صلاحیت دارد آنرا اسم
 یعنی محکوم علیه شدن ندارد ۱۲
 خوانند فصل لفظ مرکب بر دو قسم است تام و غیر تام - تام آن است که سکوت بر روی

صحیح باشد چون متکلم بر آنجا سکوت کند مخاطب را انتظار می نهد باشد ای آنچنان انتظار
 چون زید قائم ۱۲
 که با محکوم علیه باشد بے محکوم به و با محکوم به باشد بے محکوم علیه و مرکب تام اگر فی نفسه متصل

صدق و کذب باشد آنرا خبر و قضیه خوانند و این عمده است در باب تصدیق و اگر متصل
 باشد آنرا انشاء خوانند خواه دلالت کند بالذات بر طلب چون امر و نهی و استفهام و خواه دلالت
 بر دلالتی خواه حصول و بطلب

تکثر بر حسب چونی و ترجی و تجویب نداد مانند آن و این قسم یعنی انشاء معتبر است محاورات
 و هو طلب لا قبل بحرف نائب مناسب او و لفظ او تقدیراً ۱۲
 و غیر تمام است که بر فاعل سکوت صحیح نباشد و این منقسم می شود بترکیب تقییدی که در فاعل

جزر دوم قید اول باشد خواه باضافت چوں غلام زید خواه بوصف چوں حیوان ناطق و این

عمده است در باب تصورات و ترکیب غیر تقییدی چوں فی الدار و خمسة عشر فصل ادراک
 از جهت واقع شدن معرف ۱۳ که در فاعل جزر دوم قید اول نباشد ۱۴ که مرکب است از دو اسم

معانی الفاظ مفردة و ادراک معانی مرکبات غیر تمامه و ادراک معانی مرکبات تمامه
 تقییدی باشد یا غیر تقییدی ۱۵ که ذکر کردیم ۱۶

انشائی و ادراک معانی مرکبات موهومه و ادراک معانی مرکبات مشکوک مجموع تصورات باشد
 انشائی و ادراک معانی مرکبات موهومه و ادراک معانی مرکبات مشکوک مجموع تصورات باشد

المتنیه و ادراک معانی مرکبات موهومه و ادراک معانی مرکبات مشکوک مجموع تصورات باشد

و ادراک معنی خبر و قضیه تصدیق باشد این سرت مباحث الفاظ چونکه مناسب این مقام است
جهت بودن اذعان نسبت ۱۲

چون تصدیق موقوف بود بر تصور ازین جهت بیان احوال تصورات را مقدم داشتم
در ذکر ۱۳ ای تصور غلط ۱۴

بر بیان احوال تصدیقات فصل هر چه در ذهن متصور شود اگر نفس تصور وی مانع از

وقوع شرکت بود بین کثیرین آن را جزئی حقیقی خوانند چون زید - و اگر نفس تصووی
بنا بر آنکه جزئیت او بنظر حقیقت مانع حرکت است ۱۲

مانع وقوع شرکت نباشد بین کثیرین آن را کلی خوانند چون انسان و هر یک از ازا

کثیرین را افراد آن کلی و جزئی اضافی وی خوانند و جزئی اضافی شاید که جزئی حقیقی
از جهت غیر خود سند است ۱۲

باشد چون زید بقیاس انسان و شاید که کلی باشد فی نفسه لکن جزئی اضافی کلی دیگر باشد

چون انسان بقیاس حیوان فصل کلی را چون قیاس کنیم با حقیقت افراد خود یا تمام

حقیقت افراد خود باشد یا جز حقیقت افراد خود باشد یا خارج از حقیقت افراد خود
 ای داخل حقیقت^{۱۲} این را عرضی گویند^{۱۳}
 باشد آنکه تمام حقیقت افراد خود باشد نوع حقیقی خواندن چون انسان که تمام ماهیت

زید و عمرو و بکر و خالد است و ایشان از یکدیگر امتیازی نیست الا بعوارض مشخصه معینه که
 در حقیقت و ماهیت انسان مدخل ندارد و چون نوع حقیقی تمام ماهیت افراد

خودست افراد وی متفقه الحقیقه باشد پس هرگاه که از فرد وی یا افراد وی بمسأله
 سوال کند آن نوع در جواب مقول شود پس نوع کلی باشد که مقول شود بر امور متفقه
 پس کلی جنس است^{۱۲} محمول^{۱۳} مثلاً زید و عمرو هم^{۱۴}

الحقیقه در جواب ماهو مثلاً هرگاه که گویند مازید و بکر جواب انسان باشد و آنکه جز حقیقت

افراد خود باشند آن را ذاتی گویند و آن منحصرست در جنس و فصل زیرا که جز حقیقت افراد خود

اگر تمام مشترک باشد میان این حقیقت و حقیقت دیگر آنرا جنس خوانند و مراد

بتمام مشترک آنست که میان آن دو حقیقت هیچ جز مشترک خارج آن نباشد چون

حیوان که تمام مشترک ست میان حقیقت انسان و حقیقت فرس زیرا که انسان فرس ^{از حیوان است} ^{یعنی طول و عرض و عمق ۱۲}

بایک دیگر مشترک اند در ذاتیات بسیار چون جوهر و قابل ابعاد الثلث و نامی و حساس و متحرک ^{یعنی طول و عرض و عمق ۱۲}

بالارادة و حیوان عبارت از این مجموع است و جنس چون تمام مشترک ست میان امور مختلفه ^{ای انسان و فرس ۱۲}

الحقائق پس هرگاه که از این امور مختلفه الحقائق بپایه سوال کنند جنس در جواب مقول شود مثلاً

هرگاه که از انسان و فرس بپایه سوال کنند جواب حیوان باشد زیرا که سوال این هزگام

از تمام حقیقت مشترک ست و آن حیوان ست و اگر از انسان تنها بپایه سوال کنند

سوال از تمام حقیقت محققه او باشد و حیوان در جواب نشاید گفت بلکه در جواب حیوان ناطق ^{که آن حد تمام ست ۱۲}

باید گفت و از این جا معلوم شد که جنس کلی ست که مقول شود

۱۲ برائے این که نیست کدام جز مشترک میان انسان و فرس که نفع و ضرر

امور مختلفه الحقائق در جواب ما^۳ و شاید که یک حقیقت را اجناس متعدده باشد بعضی
 فوق بعضی تحت چوں حیوان که جنس انسان ست فوق او جسم نامی ست و فوق جسم
 نامی جسم مطلق ست و فوق جسم مطلق جو هرست و آن جنس که در جواب از جمیع
 مشارکات در آن جنس واقع شود آنرا جنس قریب خوانند چوں حیوان که هر چه
 با انسان در حیوانیت شریک است چوں او را با انسان در سوال جمع کنی جواب
 حیوان باشد و آن جنس که در جواب از جمیع مشارکات واقع نشود آنرا جنس بعید
 خوانند چوں جسم نامی که مشترک ست میان انسان و حیوانات و نباتات لیکن در جواب سوال

از انسان با نباتات مقول میشود در جواب سوال از انسان با حیوانات و دیگر مقول نمیشود
چون فرس^{۱۲}

هر جنس که جواب از جمیع مشارکات در دو مرتبه باشد بعید یک مرتبه باشد چون جسم

نامی و اگر جواب در آن جنس سه مرتبه باشد بعید بدو مرتبه باشد چون جسم مطلق و علی هذا
ای دورتر^{۱۲} و جسم اجناس^{۱۳}

القیاس و ابعداً اجناس را جنس عالی خوانند چون جوهر در مثال مذکور و اقرب اجناس را جنس
ای قریب تر^{۱۲}

سافل خوانند چون حیوان درین مثال و آنچه میان جنس عالی و سافل باشد آنرا جنس

متوسط خوانند چون جسم نامی و جسم مطلق درین مثال این ست بیان آن جزو که تمام
جهت متوسط^{۱۲}

مشترک هست و اگر آن جزو حقیقت افراد تمام مشترک نباشد آنرا فصل خوانند زیرا که
و افراد^{۱۲} میان ماهیت

آن حقیقت افراد را تمیز کند از غیر تمیز جوهری خواه آن جزو مشترک نباشد اصلاً چون
ذاتی^{۱۲} میان ماهیت و نوع دیگر^{۱۲}

ناطبق که مخصوص است بحقیقت افراد انسان پس این حقیقت را از همه ماهیات تمیز میکند و این
انسانی^{۱۲}

را فصل قریب خوانند و خواه مشترک باشد اما تمام مشترک نباشد که بوی نیز تمیز حقیقت شود

از بعضی ماهیات چون حساس و این را فصل بعید خوانند بالجمله فصل ممیز است جوهری
 پس کلی جنس است ۱۲

پس او کلی باشد که در جواب ^{۱۳} ای شئی هوئی جوهره واقع شود فصل بدن که نوع را

معنی دیگر است که آن را نوع اضافی خوانند و او ماهیتی است که جنس مقول شود بر وی
 بنا بر آن که نوعیت او باضافت مافوق خود است ۱۴

و بر ماهیت دیگر در جواب ماهو چون انسان که مقول شود بر وی و بر فرس حیوان در

جواب ماهو و نوع اضافی شاید که نوع حقیقی باشد چنانکه گفتم و شاید که نباشد چون
 نسبت میان هر دو نوع عموم و خصوص من وجه است ۱۵

حیوان که نوع اضافی جسم نامی است و جسم نامی که نوع اضافی جوهر است

و اما آن کلی که از حقیقت افرا خارج است اگر مخصوص بیک حقیقت باشد آن را

خاصه خوانند و اوحقیقت را تمیز کند از غیر تمیز عرضی پس او کلی باشد که مقول شود در جواب

ای شئی هوئی عرضی چون ضاحک نسبت با انسان و اگر مشترک باشد میان دو
 قید ای شئی هو خارج می کند نوع و جنس و عرض عام را چنانکه بالا گذشت ۱۲

حقیقت یا پیشتر آن را عرضی عام خوانند چون ماشینی که مشترک است میان انسان و
 حیوانات پس کلیات منحصر شد در پنج نوع و جنس و فصل و خاصه و عرضی عام فصل معرف

بر چهار قسم است اول حد تمام و آن مرکب باشد آن از جنس قریب و فصل قریب چون

حیوان ناطق در تعریف انسان دوم حد ناقص و آن مرکب باشد از جنس بعید و فصل

قریب چنانچه نامی ناطق یا جسم ناطق یا جوهر ناطق در تعریف انسان سوم رستم تمام و آن مرکب

باشد از جنس قریب و خاصه چون حیوان ضاحک در تعریف انسان چهارم رسم ناقص

آن مرکب باشد از جنس بعید و خاصه چون جسم نانی ضاحک یا جسم ضاحک یا جوهر ضاحک

در تعریف انسان و شاید که رسم ناقص مرکب باشد از عرض عام و خاصه چون موجود ضاحک

در تعریف انسان و شاید که مرکب باشد از عرضیات فقط که مختص باشد جمله عرضیات

بحقیقت واحد چون ماش علی قدمیه عرضی لظفار بادی البشرة المستقیمة القامة ضحاك بالبطع در
مخرج به الماشی علی اقدام اربعة ۱۲ مخرج البشرة بالبشرة ۱۳

تعریف انسان و پیش اهل اصول و عربیت معرف را با جمیع اقسامش حد خوانند فصل
اهل نحو و معنی معانی بیان ۱۲ بلا تخصیص بعد تمام و ناقص و غیره ۱۳

در تعریفات استعمال الفاظ مجازی و مشترکه جائز نباشد مگر وقتی که قرینه اصرار بوده باشد فصل

بدانکه دانستن حقایق موجودات چون انسان و فرس و مانند آن و تمیز کردن میان اجناس و فصول

آن حقایق و میان اعراض عامه و خواص نیها در غایت اشکال است و دانستن مفهومات اصطلاحیه
نظیر فی ان فی بعض کلمات

و تمیز کردن میان اجناس و اعراض عامه و میان فصول و خواص اینها آسان است چون
 مفهوم کلمه و اسم و فعل و حرف و معرب و منصرف و مانند آن فصل چون فارغ شدیم از مباحث
 تصورات شروع کردیم در تصدیقات، همچنانکه در تحصیل تصورات نظریه محتاج بودیم بدو چیز
 یکی بیان موصل بتصور دیگر آن قول شارح است با اقسام خود که آن معرفات اربعه است
 و دیگر بیان کلیات خمس که قول شارح از آن مرکب شود همچنان در تحصیل تصدیقات نظریه محتاج
 ایم بدو چیز یکی بیان موصل بتصدیق دیگر که آن حجت است با اقسام خود دیگر بیان
 قضایا که حجت از آن مرکب شود ناچار است که بیان مباحث قضایا مقدم باشد بر
 مباحث حجت پس می گویم که قضیه قولیست که صحیح باشد تصدیقی و تکذیبی قائل و قضیه
 بحسب مرکب باشد از چهار چیز محکوم علیه و محکوم به و نسبت ملکیه با یجاب یا بسلب و فرق

میان نسبت حکمی و حکم در صورت شک ظاهری شود که در آنجا نسبت حکمی است و حکم
 ای در شک ۱۲

نیست زیرا که شک در وی است و حکم نیست و قضیه بر سه قسم است حملیه و شرطیه

مقصود و شرطیه منفصله زیرا که محکوم علیه محکوم به در قضیه اگر مفرد باشد یا در حکم مفرد باشد آن قضیه را حملیه
 ای مفرد بالفعل ۱۲

خوانند خواه موجب باشد چون زید قائم است و خواه سالبه چون زید قائم نیست و اگر محکوم علیه

و محکوم به مفرد یا در حکم مفرد نباشد آن قضیه را شرطیه خوانند پس اگر حکم با اتصال است شرطیه
 چه درین تغییر با الفاظ مفرد ممکن نیست ۱۲

مقصود خوانند خواه موجب چنانکه گوی اگر آفتاب برآمده باشد روز موجود است خواه سالبه

چنانکه گوی نیست اگر آفتاب باشد شب موجود باشد و اگر حکم با انفصال آن است آن قضیه را

ای نسبت تقییدیه که می باشد بسبب آن یک دو طرف قید دیگر را از غیر حکم بر آن و همین است تقیید مورد

شرطیه منفصله خوانند خواه موجب چنانکه گوئی این عدد زوج باشد یا فرد خواه سالبه چنانکه
 که درین جا حکم بسبب انفصال است ۱۲

گوئی نیست چنین که این عدد زوج باشد یا منقسم بمتساوین اطلاق حملیه و متصله و منفصله
 درین جاتی در صدق و کذب باعتبار ذات هر دو
 بر موجبات ظاهر است و بر سوال بواسطه آنکه مناسب است با موجبات در اطراف فصل
 نامند ۱۳

محکوم علیه را در قضیه حملیه موضوع خوانند و محکوم به را محمول و آن لفظ که دلالت کند بر نسبت
 بمحمل علی الاول ۱۲

حکمی و حکم معاً آن را رابط خوانند چون لفظ بود در زید هو قائم و لفظ است که در زید قائم است
 نسبه الدال باسم المدلول او النسبة المدلوله عنینها کانت رابط فسمی الدال علیها باسمها المرة الشرح که رابط است بمحمل

و حرکت کسره که در زید دبیر بالجمله هر چه دلالت کند بر ربط میان موضوع و محمول آنرا

رابط گویند در قضیه شرطیه محکوم علیه را مقدم و محکوم به را تالی خوانند فصل موضوع اگر در قضیه
 متلوه و تاخره فی الذکر و المرتبه فی المقدم ۱۳ مرآة الشرح

حملیه جزئی حقیقی باشد آن قضیه را شخصیه خوانند چون زید نویسنده است زید نویسنده نیست

و اگر کلی باشد پس اگر بیان کمیت افراد نه کرده اند آن قضیه را محمله خوانند چنان که انسان
موضوع در قضیه جهت اجمال بیان کمیت افراد ۱۲

نویسنده است و انسان نویسنده نیست و اگر بیان کمیت افراد کرده اند آنرا قضیه محصوره

خوانند و این چهار قسم است موجب کلیه سالیه کلیه موجب جزئیه سالیه جزئیه فصل قضایای
چگونگی در محصوره یا بر کل افراد است یا بر بعضی آن و بر هر تقدیر یا با بیجا یا بسلب ۱۲

شخصیه در علوم معتبر نیست و قضیه محمله در قوت محصوره جزئیه است پس قضایای معتبره
چه در علم از اشخاص بحث کرده نشود ۱۲

در علوم حکمی محصورات اربعه است فصل حرف سلب در قضیه چنان که محمول شود آن قضیه

را معذوله خوانند چون زید نا نویسنده است و اگر جزئیه شود آن را محصل خوانند چنان که

زید نیست نویسنده فصل نسبت محمول با موضوع خواه بایجاب خواه بسبب شاید
 لا شتمالها علی الضرورة ۱۲ مرآة الشرح
 که ضروری باشد یعنی مستحیل الالف کاک باشد آنرا قضیه ضروریه مطلقه خوانند چون کت

انسان حیوان بالضرورة ولا شئی من الانسان بحجر بالضرورة و شاید که سلب ضرورت
 پس حقیقت این نیست مگر بسبب حجریت از انسان ۱۲ قطبی ۱۲
 از هر دو طرف باشد آنرا ممکنه خاصه خوانند چون کل انسان کاتب بالامکان الخاص
 لا شئی من الانسان بکاتب بالامکان الخاص موجب و سالبه را معنی یکی ست یعنی
 ای بالفعل ۱۲

ثبوت کتابت و سلب کتابت هیچ کدام انسان را ضروری نیست و یا از یک طرف
 برابرست که موجب باشد یا سالبه ۱۲
 جهت عام بودنش از ممکنه خاصه ۱۲
 باشد که مخالف حکم اوست آنرا ممکنه عامه خوانند چون کل انسان کاتب بالامکان العام

یعنی سلب کتابت از انسان ضروری نیست و چون لاشئ من الانسان

بکاتب بالامکان العام یعنی ثبوت کتابت انسان را ضروری نیست شاید که بدوام باشد یعنی
و فرقیست باعتبار لفظه باعتبار معنی ۱۲

همیشگی را اعتبار ضرورت آزادانم مطلق خوانند چون فلک متحرک دائما و شاید که بالفعل
لاشتمالها علی الدوام و عدم تقييد بالوصف ۱۲ مرآة الشرح

باشد یعنی فی الجملة و آنرا مطلق عامه خوانند چون کل انسان متنفس بالفعل
فی نسبت محمول بالموضوع ۱۲

فصل عکس قضیه حکمیه آن باشد که محمول را موضوع کنند و موضوع را محمول بر وجهیکه

ایجاب و سلب و صدق اصلی محفوظ باشد پس موجب کلیه بموجب جزئیة منعکس شود

مثلاً هرگاه که کل انسان حیوان صادق شود بعضی حیوان انسان نیز صادق شود
هم چنین موجب جزئیه بوجبه جزئیه منعکس شود مثلاً بعضی حیوان انسان صادق شود
بعضی انسان حیوان نیز صادق شود زیرا که موضوع و محمول با هم متعلق شده
اند در ذات موضوع و شاید که محمول اعم باشد پس در عکس کلیه صادق نباشد سالبه
کلیه کنفیهها منعکس شود چون ضروریه باشد مثلاً هرگاه که لاشی من الانسان بحج بالضرورة
ای نفسان قضیه^{۱۲}
صادق باشد لاشی من الحجر بانسان بالضرورة صادق باشد و سالبه جزئیه عکس ندارد زیرا که
او بالذات^{۱۳}

لَيْسَ بَعْضُ لِحْيَانِ بِنَاسٍ صَادِقٍ اسْتَدْرَاجِيٍّ لَيْسَ بَعْضُ لَانَسَاءٍ لِحْيَانٍ صَادِقٍ
 نیست فصل نقیض قضیه دیگر باشد که با وئی در سلب ایجاب و در کلیت و جزئیت
 وجهت مخالف باشد بحیثی که صدق هر یک لذاته مستلزم کذب دیگری باشد و کذب
 هرگاه آن دو قضیه محصوره باشند هملاقی جهت بودن آن در ثبوت جزئیات در حقیقت از محصورات ۱۲ یعنی حیوان
 هر یک لذاته مستلزم صدق دیگری باشد پس نقیض موجب کلیه سالبه جزئیه باشد و نقیض سالبه
 موجب لازم فیما بین الشرح ۱۱
 جزئیه موجب کلیه باشد فصل قضیه شرطیه متصله لزومیه باشد اگر اتصال یا سلب
 این فصل در تمام شرطیه و احاطه ۱۲ نیست
 اتصال ضروری باشد چنانکه گذشت و اتفاقیه باشد اگر اتصال یا سلب
 بودن لازم ۱۳
 وی ضروری نباشد چنانکه اگر انسان ناطق است حمار ناطق است و قضیه منفصله

یا حقیقه باشد اگر انفصال در وجود و عدم باشد چون این عدد یا زوج باشد یا فرد یعنی
 حقیقی جهت انفصال درین قضیه نامیده شد بمفصله حقیقه ۱۲

هر دو مجتمع نه شوند و مرتفع نشوند یا مانع الجمع باشد اگر انفصال در وجود باشد چنانکه گوی این

چیز یا شجر باشد یا حجر یعنی هر دو مجتمع نه شوند لیکن ارتفاع شاید یا مانع الخلو باشد اگر انفصال در
 فقط ۱۲

عدم باشد چنانکه گوی زید یا در ریاست یا غرق نشود یعنی هر دو مرتفع نشوند لیکن اجتماع

شاید فصل تناقض عکس در شرطیات بر قیاس حملیات معلوم شود فصل حجت بر قسم است
 که زید در غرق بود غرق شود ۱۲
 فصل حجت بر قسم است
 فصل حجت بر قسم است

یکی قیاس که آن استدلال است بحال کلی بر حال جزئی چنانکه گوی کل انسان حیوان

وکل حیوان جسم فکل انسان جسم پس استدلال کردی بحال حیوان که کلی است
 بر حال جزئی وی که انسان است دوم استقرار که آن استدلال است بحال
 جزئیات بر حال کلی چنانکه گوئی هر یک از انسان و طیور و بهائم فک اسفل را
 حی جنباند در حال مضغ پس جمیع حیوان چنین باشند پس استدلال کردی
 بحال جزئیات حیوان که انسان و بهائم و طیور اند بر حال حیوان که کلی ایشان
 سوم تمثیل که آن استدلال است بحال جزئی بر حال جزئی دیگر چنانکه گوئی
 نبید حرام است بنا بر آن که خمر حرام است زیرا که هر دو جزئی مسکرا^{۱۲}ند فصل استقرار

و تمثیل مفید ظن^{۱۱} باشند و قیاس مفید یقین باشد پس عهد در باب تحصیل تصدیقات
 قیاس ست و آن عبارت ست از قول مؤلف از قضایا که لازم آید از وی لذاته قول^{۱۲}
 وجهت افاده جرم ۱۲
 دیگر چنانکه گوئی عالم متغیر ست و هر چه متغیر ست حادث ست پس لازم آمد که
 عالم حادث باشد و قیاس بر دو قسم ست یکی اقترانی که در وی نتیجه یا نقیض نتیجه با فعل
 می افتد و دیگری استثنائی که در وی نتیجه یا نقیض نتیجه با فعل مذکور باشد
 می افتد
 چنانکه گوئی اگر ای آدمی باشد حیوان باشد لکن آدمی ست پس حیوان باشد لکن
 در قیاس ۱۲
 حیوان نیست پس آدمی نیست فصل قیاس اقترانی یا جملی باشد یعنی مرکب از حملیات
 مثال اول ۱۲
 یا غیر جملی و قسم اول اظهر ست پس بروی اقتصار کنیم و آن بر چهار نوع است زیرا که

نسبت میان موضوع و محمول چون مجهول باشد احتیاج افتد بمبتوسطی که او را با هر دو طرف
مطلوب ۱۲
نسبت باشد تا بواسطه دی نسبت میان موضوع و مطلوب محمول آن معلوم شود آن را
موضوع و محمول ۱۳
حد اوسط خوانند چنانکه موضوع مطلوب را اصغر خوانند و محمول وی را اکبر و حد اوسط
اگر محمول شود اصغرا و موضوع شود اکبرا شکل اول خوانند و اگر عکس این شد آنرا شکل
دومیه حاصله من احاطه
رابع خوانند و اگر محمول شود هر دو را آنرا شکل ثانی خوانند و اگر موضوع باشد هر دو را آنرا شکل
ای موضوع
ثالث خوانند فصل شکل اول شرط انتاج آنست که صغری وی یعنی قضیه که مشتکل بر صغریست موجب

باشد تا افراد اصغر در اوسط مندرج شود و کبری وی یعنی قفیه که مثل برا کبرست
اگر است از یک کلبه باشد ۱۲

کلبه باشد تا حکم از اوسط متعدی با صغر شود به یقین پس صغری شکل اول همیشه موجب باشد

و کبری وی کلبه و ضرب نتیجه وی چهارست اول موجبین کلبتین نتیجه موجب کلبه باشد
این ضرب سوم است ۱۲ چون کل انسان حیوان و کل حیوان جسم فکل انسان جسم ۱۲

دوم موجب جزیه صغری یا موجب کلبه کبری نتیجه موجب جزئی باشد سوم موجب کلبه صغری
چون بعضی حیوان انسان و کل انسان ضاعک بعضی حیوان ضاعک ۱۲

با سالبه کبری نتیجه سالبه کلبه باشد چهارم موجب جزئی صغری با سالبه کلبه کبری نتیجه
ولا شئی من الانسان بجماد ۱۲ بعضی حیوان انسان ۱۲ لا شئی من الانسان بصاعل ۱۲

سالبه جزئی باشد پس شکل اول منتج محصورات اربعه است و شرط شکل ثانی آنست که
۱۲ صغری و کبری

مقدستین وی مختلفین باشد در ایجاب و سلب یعنی یکی موجب باشد و دیگری سالب

و کبری وی کلیه باشد و ضرورت نتیجه وی نیز چهارست اول موجب کلیه صغری و سالبه کلیه
 اعم است ازین که موجب بود یا سالبه ۱۲

کبری چنانکه همه ج ب است و هیچ از آب نیست پس هیچ از ج آن نیست و هم عکس این
 انسان و حیوان ۱۲ حیوان ۱۲ انسان ۱۲

چنانکه هیچ از ج ب نیست و همه آب است پس هیچ از ج آن نیست سوّم موجب جزئیّه
 کلیه کبری ۱۲ ناطق ۱۲ چهار ۱۲ ناطق ۱۲

صغری و سالبه کلیه کبری چنانکه بعض ج ب است و هیچ از آب نیست بعض ج آن نیست
 انسان ناطق ۱۲ شجر ۱۲ ناطق ۱۲ انسان ۱۲

چهارم سالبه جزئیّه صغری و موجب کلیه کبری چنانکه بعض ج ب نیست و همه آب پس
 انسان ۱۲ حیوان ۱۲

بعض ج آن نیست پس نتیجه شکل نیست الا سالبه اما کلیه و اما جزئیّه شرط شکل ثالث آنست
 انسان ۱۲ حیوان ۱۲

که صغری وی موجب باشد و یکی از مقدمین وی کلیه باشد و ضرورت وی شش است
 سه منتهج ایجاب جزئی و سه منتهج سلب جزئی و آن سه که منتهج ایجاب جزئی اول موجبین
 چنانکه همه ب ج است و همه ب آ است دوم صغری موجب جزئی و کبری موجب کلیه
 چنانکه بعضی ب ج است و همه ب آ است سوم صغری موجب جزئی و کبری موجب جزئی
 چنانکه همه ب ج است و بعضی ب آ است پس نتیجه این هر سه ضرب بعضی ج است
 و آن سه که منتهج سلب جزئی است اول موجب کلیه صغری و سالبه کبری چنانکه همه
 ب ج است و هیچ از ب آن نیست دوم موجب جزئی صغری و سالبه کبری چنانکه بعضی
 ب ج است و هیچ از ب آن نیست

ب ج است و هیچ از ب آن نیست سوم موجب کلیه صغری و سالد جزئی کبری چنانکه همه
 حیوان ۱۲ ناطق ۱۲ حیوان ۱۲ جماد ۱۲
 این ضرب ششم است ۱۲

ب ج است و بعضی ب آن نیست و نتیجه هر سه ضرب این است که بعضی این است
 انسان ۱۲ حیوان ۱۲ ضاحک ۱۲ یعنی بعضی حیوان غیر نیست در ضرب اول و بعضی ناطق جماد نیست
 در ضرب دوم و بعضی حیوان ضاحک نیست و ضرب سوم و ضرب نتیجه سلسله جزئی ۱۲ محمد زکریا
 ف و شکل رابع بعید است از طبع پس او را نیاوردیم اما قیاس استثنائی بر دو قسم
 شرطی ۱۲

است یکی اتصالی و دوم انفصالی اتصالی آن است که مرکب باشد از متصله لزومیه

با وضع مقدم و آن را نتیجه وضع تالی باشد چنانکه گوئی که اگر این جسم انسان باشد

حیوان باشد لکن انسان است پس حیوان باشد یا مرکب از متصله لزومیه باریع تالی و
 نتیجه وضع تالی است

آنرا نتیجه رفع مقدم است چنانکه گوئی در مثال مذکور لکن حیوان نیست پس انسان نباشد
 نتیجه رفع مقدم است

در شفا مرقوم است که شکل ثانی و شکل ثالث اگر چه بعکس کبری یا صغری جانب شکل اول میشود اما وقتیکه موضوع خاص
 در مثال مذکور باشد و انسان یزد و الا بودن تالیف بر غیر نظم

و اما انفصالی آن است که مرکب باشد از منفصله حقیقیه با وضع احد الجزین این سراً
 نتیجه رفع جزو دیگر باشد و باریع احد الجزین این را نتیجه وضع جزو دیگر باشد پس او را چهار
 نتیجه باشد چنانکه گوئی این عدد یا زوج است یا فرد لیکن زوج است پس فرد نیست لیکن
 فرد است پس زوج نیست لیکن زوج نیست پس فرد باشد لیکن فرد نیست پس زوج باشد
 یا مرکب باشد از منفصله مانعه الجمع با وضع احد الجزین او را نتیجه رفع جزو دیگر باشد
 پس او را دو نتیجه باشد چنانکه گوئی این جسم یا شجر است یا حجر لیکن شجر است پس حجر نیست
 لیکن حجر است پس شجر نیست یا مرکب باشد از منفصله مانعه التخلو باریع احد الجزین او را نتیجه
 وضع جزو دیگر باشد پس نتیجه او را دو است چنانکه گوئی این جسم یا لا حجر است
 یا لا شجر لیکن حجر است پس لا شجر باشد لیکن شجر است پس لا حجر باشد تمام شد